

Natalia Siudzińska

Uniwersytet Warszawski

n.siudzinska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3741-6627

KOMPETENCJE SŁOWOTWÓRCZE OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ W STOPNIU UMIARKOWANYM (NA PRZYKŁADZIE OSÓB DOROSŁYCH)

1. CEL I ZAKRES BADAŃ

Celem artykułu jest zaprezentowanie kompetencji słowotwórczych młodych osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną (NI) w stopniu umiarkowanym. Przedstawiona w artykule analiza jakościowa zebranego materiału pokazuje zarówno możliwości, jak i ograniczenia badanych osób. Pierwotny pomysł zakładał badanie podsystemu leksykalnego, ale po wstępnej ocenie wypowiedzi osób z NI okazało się, że w ich zasobie leksykalnym jest bardzo mało wyrazów motywowanych. Stąd zrodził się pomysł, żeby zweryfikować, czy mała liczba wyrazów motywowanych w wypowiedziach osób z danej grupy wynika z braku odpowiednich kompetencji słowotwórczych do pomnażania zasobu leksykalnego, czy też posiadają one odpowiednie kompetencje, ale w mowie posługują się innym, zwykle prostszym słownictwem (por. np. Tarkowski 2013: 203–204; Wątopek 2014: 109).

Ocenie zostały poddane umiejętności słowotwórcze osób z NI w stopniu umiarkowanym w obrębie pięciu kategorii: dwóch modyfikacyjnych – *nazwy żeńskie od męskich* i *nazwy deminutywne* – oraz trzech mutacyjnych – *nazwy wykonawców czynności*, *nazwy narzędzi* i *nazwy miejsc*. W analizie przyjęto opis synchroniczny, oparty na analizie dwuczłonowej, zgodny z założeniami strukturalistycznymi.

2. CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY, OPIS NARZĘDZIA I PRZEBIEG BADANIA

Badania zostały przeprowadzone w 2021 roku w Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Szczytnie, a dokładniej w Szkole Przesposabiającej do Pracy¹. Badane osoby były w wieku od 18 do 24 lat. Wszystkie komunikują się werbalnie (por. poziom werbalny, Kaczorowska-Bray 2021: 488). Zebrany materiał językowy do badań stanowiły wypowiedzi 10 osób z NI w stopniu umiarkowanym: iloraz inteligencji 35/40–50/55, wiek umysłowy 6–9 lat² (za: Kaczorowska-Bray 2021). Do badania przystąpiło więcej osób, ale okazało się, że osoby z NI w stopniu znacznym nie radziły sobie z zadaniami i nie było możliwości zestawienia materiału z obu grup.

Narzędzie zostało przygotowane w taki sposób, aby można było ocenić umiejętności badanych w zakresie zarówno tworzenia derywatów (kodowania znaczeń w konstrukcję słowotwórczą), jak i rozpoznawania budowy słowotwórczej (dekodowania, czyli formalno-semantycznej analizy konstrukcji). Materiał wyjściowy stanowiły: rzeczowniki i czasowniki (jako podstawy słowotwórcze) oraz derywaty odrzeczownikowe i odczasownikowe. Warto zaznaczyć, że w obrębie kategorii mutacyjnych uwzględniono również tzw. wyrazy fikcyjne, a więc derywaty potencjalne. Zabieg ten pozwala jednoznacznie ocenić, czy badani rzeczywiście wykonują operacje słowotwórcze (a nie np. przywołują z pamięci zasłyszany wcześniej wyraz, pasujący do polecenia).

Zadania polegały na tym, że badani musieli dokończyć wypowiedź, podając derywat słowotwórczy lub parafrazę jakiegoś derywatu. Zgodnie z behawioralnymi technikami torowania każde zadanie było poprzedzone przykładem, który naprowadzał osoby badane na właściwy typ/schemat słowotwórczy (por. Garrod 2005: 252). Z uwagi na trudności osób badanych z rozumieniem polecenia trzeba było je powtarzać, a czasami także podpowiadać początek odpowiedzi. Całe badanie było rejestrowane w celu ułatwienia eksцерpowania materiału językowego.

3. KWESTIE TERMINOLOGICZNE

W odniesieniu do formacji podanych przez badanych będę posługiwała się terminami: *błąd słowotwórczy*, czyli formacja utworzona niezgodnie z polskimi modelami słowotwórczymi w wyniku wyboru nieprawidłowej podstawy słowotwórczej lub też użycia błędnego formantu, oraz *neologizm słowotwórczy*, czyli nowy wyraz będący

¹ Badania przeprowadziła Aleksandra Derecka na potrzeby pracy magisterskiej, pisanej pod moim kierunkiem naukowym. Odbyło się to za zgodą dyrekcji placówki, samych badanych oraz ich opiekunów.

² Rozwój słowotwórstwa w procesie ontogenezy przypada na 2.–6. rok życia (por. Chmura-Klekotowa 1971; Haman 2013), dlatego przyjmuję, że badani będą w stanie wykonać zadania, które wcześniej zweryfikowano na grupie dzieci w wieku przedszkolnym – 3–6 lat.

formacją słowotwórczą, utworzony doraźnie według wzorów istniejących w języku. Często będą to *formacje potencjalne*, czyli „derywaty determinowane przez system słowotwórczy, a nie należące do zasobu słownictwa (nie mieszczące się w »normie leksykalnej«) danego języka” (Puzynina 1966: 329–337, por. też neologizmy systemowe, Marciniak-Firadza 2017: 155–157). Z punktu widzenia niniejszego artykułu najistotniejsza jest konstatacja, że nowe formacje słowotwórcze utworzone przez osoby z NI są konstruowane zgodnie z wzorami budowy istniejących wyrazów, nie zawsze są więc zgodne z aktualną normą językową, ale niejednokrotnie są zgodne z systemem językowym. Zjawisko to jest charakterystyczne dla języka mówionego będącego przedmiotem niniejszych badań. Osiągnięcia badanych są więc mierzone nie tylko liczbą poprawnych odpowiedzi, utworzonych analogicznie do zaprezentowanego wzorca, lecz także liczbą tworzonych przez nich neologizmów. Pierwsza z nich oznacza bowiem biegłość w podsystemie słowotwórczym, umiejętność stosowania się do reguł, druga natomiast świadczy o kreatywności i dobrej intuicji językowej badanych.

4. BADANIA NAD ZABURZENIAMI JĘZYKOWYMI OSÓB Z NI

W obraz osoby z niepełnosprawnością intelektualną wpisują się trudności w opowiadaniu języka i posługiwaniu się nim. Opis kształtowania się języka oraz poszczególnych jego podsystemów w tej grupie przedstawiało wielu autorów z różnych perspektyw: językoznawczej, logopedycznej, pedagogicznej. Warto wymienić w tym kontekście prace: Elżbiety Minczakiewicz (1994, 1997), Zbigniewa Tarkowskiego (2005, 2013), Jacka Błeszyńskiego (2008), Katarzyny Kaczorowskiej-Bray (2012, 2017, 2021), Urszuli Jęczeń (2015), Lucyny Błeszyńskiej (2006), Agnieszki Wątołek (2014), a także Renaty Marciniak-Firadzy (2016, 2017, 2018). Kompetencje językowe osób z NI są traktowane jako część rozwoju psychospołecznego. U. Jęczeń (2015: 269) podkreśla, że grupa dzieci z niepełnosprawnością intelektualną jest niejednorodna, zarówno pod względem jej przyczyn (m.in. aberracje chromosomowe, zespoły genetyczne, wady ośrodkowego układu nerwowego), jak i objawów (różne stopnie niepełnosprawności). Podobnie K. Kaczorowska-Bray (2014, 2017) zaznacza, że grupa ta jest wysoce niejednorodna w zakresie występowania poszczególnych typów zaburzeń i osiągniętych możliwości komunikacyjnych, a to powoduje, że charakteryzowanie jej jest utrudnione i często nadmiernie ogólne. Autorka podkreśla, że trudności dzieci z NI w zapamiętywaniu, przechowywaniu i odtwarzaniu informacji przekładają się na ich kompetencje językowe i powodują, że takie osoby zaspominają o zadanym pytaniu, temacie rozmowy, a także często nie mogą zbudować wypowiedzi poprawnej pod względem gramatycznym i leksykalnym. To też sprawia, że ocena ich umiejętności językowych stanowi duże wyzwanie. Wielu badaczy

zwraca uwagę, że etapy rozwoju mowy w tej grupie są zaburzone. Kolejność opanowywania poszczególnych stadiów jest podobna jak u osób w normie intelektualnej, jednak pojawiają się one później. Niektóre z późniejszych etapów nabywania mowy w ogóle nie są osiągane przez osoby niepełnosprawne (zob. Tarkowski, Protas 2017: 258–261; Karwowska 2014: 16–17; Wojciechowski 2007: 114). Z literatury przedmiotu na temat rozwoju różnych podsystemów języka u osób z NI można przede wszystkim wyciągnąć wniosek, że im głębszy jest stopień niepełnosprawności, tym prostsza jest budowa wypowiedzi tych osób.

W kontekście badań nad słowotwórstwem dzieci i młodzieży z NI należy przywołać artykuły R. Marciniak-Firadzy z lat 2016, 2017 i 2018. Pierwsze dwa zawierają dokładny przegląd literatury na temat badań prowadzonych nad słowotwórstwem zarówno dzieci w normie intelektualnej, jak i dzieci z NI. W drugim autorka dodatkowo dokonuje analizy nazw wykonawców czynności utworzonych przez osoby z niepełnosprawnością w stopniu lekkim. Materiał do tej analizy wyekscerpowała z pracy A. Wątopek (2014). Trzecia praca z kolei dotyczy kompetencji słowotwórczych dzieci i młodzieży z głębszą niepełnosprawnością w zakresie kategorii *nazwy narzędzi*. R. Marciniak-Firadza, przywołując badania Ewy Muzyki-Furtak (2009), zaznacza, że „wysoki poziom rozumienia, tj. dekodowania konstrukcji słowotwórczych gwarantuje przyswojenie umiejętności ich tworzenia, czyli kodowania. Poziom rozumienia konstrukcji słowotwórczych przewyższa poziom ich tworzenia, co jest zgodne z ogólnymi prawidłami rozwoju języka – percepcja poprzedza ekspresję” (Marciniak-Firadza 2016: 38, 2017: 155).

5. ANALIZA JAKOŚCIOWA ZEBRANEGO MATERIAŁU

5.1. Derywaty modyfikacyjne

5.1.1. Kategoria *nazwy żeńskie utworzone od męskich*

KODOWANIE

W tej części zadaniem badanych było utworzenie derywatów: *nauczycielka*, *rolniczka* oraz *łowczyni* i *odbiorczyni* (dwa łatwiejsze i dwa trudniejsze). Odpowiedzi badanych zaprezentowano w tabeli 1.

Kodowanie derywatów modyfikacyjnych z kategorii *nazwy żeńskie* nie sprawiło badanym trudności – większość podała prawidłowe odpowiedzi: *nauczycielka* (9), *rolniczka* (8), *łowczyni* i *odbiorczyni* (po 7). Przy nazwie *rolniczka* jedna osoba posłużyła się skojarzeniem i podała wyraz *gospodyni*, druga zaś podała odpowiedź *rolnika* (z żeńską końcówką, ale bez odpowiedniego formantu). W zadaniach, które z założenia miały być trudniejsze, czyli przy tworzeniu formacji *łowczyni* i *odbiorczyni*, zarejestrowano po dwie niepoprawne odpowiedzi. Odpowiedź *owieczka* w zadaniu

z *łowczyni* zaproponowana przez jedną z osób była najprawdopodobniej skojarzeniem brzmieniowym. Mimo powtórzenia pytania i wyraźnego zaznaczenia głoski [u8] w tym słowie, odpowiedź się nie zmieniła. Druga błędna odpowiedź to powtórzenie części parafrazy po badającym (*łowca*). Wyraz *odbiorczyni* przez dwie osoby został zastąpiony tworem *odbiorowca*, w którym nie dało się zaobserwować odpowiednich mechanizmów słotwórczych.

Tabela 1. Zestawienie wyników z części badania poświęconej kodowaniu nazw żeńskich od męskich (oprac. własne)

PO	FP/N	B	BO	B+BO
<i>nauczycielka</i> (9)	0	0	1	1
<i>rolniczka</i> (8)	0	<i>gospodyni</i> (1)	1	2
<i>łowczyni</i> (7)	0	<i>owieczka</i> (1) <i>łowca</i> (1)	1	3
<i>odbiorczyni</i> (7)	0	<i>odbiorowca</i> (2)	1	3
31	0	5	4	9
77,5%	0	12,5%	10%	22,5%

Zastosowane oznaczenia: PO – poprawne odpowiedzi, FP/N – formacje potencjalne, neologizmy, B – błędne odpowiedzi, BO – brak odpowiedzi.

Jak widać, zdecydowana większość poradziła sobie z tym zadaniem nawet w wypadku nieproduktywnego formantu *-yni* (a więc bez trudu tworzyła wyrazy o niskiej frekwencji). Nie pojawiły się próby podania najbardziej typowego formantu *-ka* (jak to często się obserwuje u dzieci i młodzieży zdrowej, por. Siudzińska 2021, 2023). Nie sądzę, aby badani byli osłuchani z tymi wyrazami, musieli zatem zastosować techniki słotwórcze zgodnie z wzorcem.

DEKODOWANIE

Kolejne zadanie polegało na podaniu lub dokończeniu (jeżeli badany miał trudności z wykonaniem zadania) parafrazy w taki sposób, aby znalazła się w niej podstawa analizowanego derywatu oraz znaczenie formantu. Odpowiedzi badanych przedstawiono w tabeli 2.

Wyniki z tej części badania są gorsze niż w zadaniach polegających na tworzeniu derywatów: prawidłowe podstawy słotwórcze dla derywatu *sprzedawczyni* wskazało 7 osób, dla derywatu *lekarka* – 6, dla *dozorczyni* – 5 oraz dla formacji *spawaczka* – tylko 3. Większość badanych nie była jednak w stanie podać pełnej parafrazy i potrzebowała podpowiedzi, w której było zawarte znaczenie formantu. Najlepszy wynik odnotowano przy wyrazie *sprzedawczyni*, co wiąże się prawdo-

podobnie z wyższą frekwencją tego wyrazu oraz lepszą jego znajomością wśród badanych. Odpowiedzi z niepełną parafrazą – ‘sprzedawca’ bez informacji semantycznej wnoszonej przez formant – były w tym wypadku tylko dwie. Nie pojawiły się natomiast odpowiedzi typu ‘kobieta, która sprzedaje’ (takie odpowiedzi pojawiły się podczas weryfikacji narzędzia, którą przeprowadzono na zdrowych dzieciach w wieku przedszkolnym). Badani w sposób zdyscyplinowany trzymali się schematu zaprezentowanego przez osobę badającą. Podobnie pochodzenie wyrazu *lekarka* zostało przez większość badanych rozpoznane właściwie, co również wskazuje na dobrą znajomość leksemu. W tym wypadku raz pojawiła się też parafraza ‘kobieta, która leczy’, badany dostrzegł więc związek semantyczny i formalny omawianego wyrazu z czasownikiem. Był też drugi przykład, gdzie jeden z badanych wskazał na motywację czasownikową – ‘kobieta, która spawaczy’. Nie znał on czasownika *spawać*, ale właściwie określił znaczenie formantu, dlatego uznałam to za poprawną odpowiedź.

Tabela 2. Zestawienie wyników z części badania poświęconej dekodowaniu nazw żeńskich od męskich (oprac. własne)

	PO	B	BO	B+BO
<i>sprzedawczyni</i>	‘kobieta, która jest sprzedawcą / kobieta sprzedawca / sprzedawca’ (7)	<i>sklepowa</i> (1) <i>sprzedawczyni</i> (2)	0	3
<i>lekarka</i>	‘kobieta, która jest lekarzem / lekarz / kobieta, która leczy’ (6)	<i>lekarka</i> (3)	1	4
<i>dozorczyńi</i>	‘kobieta dozorca / dozorca’ (5)	<i>woźna</i> (1) <i>dozorczyńi</i> (2)	2	5
<i>spawaczka</i>	‘kobieta, która jest spawaczem / spawacz’ (2), ‘kobieta, która spawaczy’ (1)	<i>spawarka</i> (3), <i>spawaczka</i> (2)	2	7
SUMA	21	14	5	19
%	52,5%	17,5%	6%	23,5%

Zastosowane oznaczenia: PO – poprawne odpowiedzi, FP/N – formacje potencjalne, neologizmy, B – błędne odpowiedzi, BO – brak odpowiedzi.

Odpowiedzi błędne to najczęściej skojarzenia lub określenia synonimiczne: *sklepowa* (przy *sprzedawczyni*), *woźna* (przy *dozorczyńi*), *spawarka* (przy *spawaczce*). Ta ostatnia może być skojarzeniem ze sprzętem, ale można ją też uznać za neologizm słowotwórczo-semantyczny (choć w tym wypadku i tak jest to błędna odpowiedź, gdyż w tym zadaniu chodziło o podanie parafrazy). W każdym zadaniu wśród odpowiedzi pojawiły się powtórzenia derywatu, co wiąże się z tym, że osoby albo nie zrozumiały polecenia, albo nie umiały go wykonać.

5.1.2. Kategoria nazwy deminutywne

KODOWANIE

Kolejnymi derywatami modyfikacyjnymi poddanymi ocenie były nazwy deminutywne. Zadaniem badanych było utworzenie derywatów: *kurka*, *szafka*, *ptaszek* oraz *fartuszek* (ostatni trudniejszy ze względu na niższą frekwencję wyrazu podstawowego). Odpowiedzi badanych prezentowały się następująco:

Tabela 3. Zestawienie wyników z części badania poświęconej kodowaniu nazw deminutywnych (oprac. własne)

PO	FP/N	PO+FP/N	B	BO	B+BO
<i>ptaszek</i> (9)	0	9	<i>mały ptak</i> (1)	0	1
<i>fartuszek</i> (9)	0	9	<i>mały fartuch</i> (1)	0	1
<i>kurka</i> (8)	0	8	<i>mała kurka</i> (1)	1	2
<i>szafka</i> (6)	<i>szafeczka</i> (3)	9	<i>mała szafka</i> (1)	0	1
32	3	35	4	1	5
80%	7,5%	87,5%	10%	2,5%	12,5%

Zastosowane oznaczenia: PO – poprawne odpowiedzi, FP/N – formacje potencjalne, neologizmy, B – błędne odpowiedzi, BO – brak odpowiedzi.

Badani uzyskali bardzo dobre wyniki w zadaniu polegającym na tworzeniu deminutywów: *ptaszek* (9), *fartuszek* (9), *kurka* (8), *szafka* (6). Przy ostatnim z derywatów pojawiły się trzy odpowiedzi *szafeczka*, a więc derywaty drugiego stopnia, które, pomimo że odbiegają od wzorca, policzyłam na korzyść badanych. W każdym zadaniu odnotowano po jednym powtórzeniu parafrazy (były to odpowiedzi różnych badanych).

DEKODOWANIE

Dekodowanie nazw deminutywnych okazało się dla badanych trudniejsze niż kodowanie. Ich odpowiedzi zaprezentowano w tabeli 4.

Przy parafrazie do wyrazu *myszka* kilka osób użyło formy potocznej *myszka*, ale parafraza była kompletna, odpowiedzi te uznałam więc za prawidłowe. Przy wszystkich derywatach zarejestrowano parafrazy, w których był powtórzony derywat z polecenia, a więc: *myszka to mała myszka* (5), *kłębuszek to mały kłębuszek* (4), *krówka to mała krówka* (3), *rowerek to mały rowerek* (2). Odpowiedzi tego typu nie uznałam za prawidłowe, choć warto podkreślić, że we wszystkich pojawiło się znaczenie formantu ('mała / mały'). W tej części badania osoby z niepełnosprawnością wykazały się dużą kreatywnością w sytuacji, gdy nie znały odpowiedzi. Przy derywacie

krówka i *kłębuszek* padły odpowiedzi zbliżone znaczeniowo do tych wyrazów: *cielak* (2) i *cielaczek* (1) oraz *włóczka* (2). Prawie przy wszystkich derywatach badani poczynili próby utworzenia nowego derywatu (prawdopodobnie wzorując się na wcześniejszym zadaniu), pojawiły się więc wyrazy: *króweczka* (1), *rowereczek* (1), *roweryczek* (1), *kłębuch* (1) i *kłębusz* (1). Wszystkie te odpowiedzi w kontekście danego zadania były niepoprawne i wskazywały na to, że badani nie zrozumieli polecenia. W tej części badania nie było sytuacji, w której badani nie udzielili odpowiedzi, co może świadczyć o tym, że nazwy deminutywne są im znane i dlatego dość pewnie wykonywali polecenia.

Tabela 4. Zestawienie wyników z części badania poświęconej dekodowaniu nazw deminutywnych (oprac. własne).

	P	B	BO	B+BO
<i>rowerek</i>	'rower', 'mały rower' (6)	<i>rowerek</i> (2); <i>rowereczek</i> (1) <i>roweryczek</i> (1)	0	4
<i>myszka</i>	'mysz / mysza', 'mała mysz / mysza' (5)	<i>myszka</i> (5)	0	5
<i>krówka</i>	'mała krowa' (3)	<i>krówka</i> (3); <i>króweczka</i> (1); <i>cielak</i> (2); <i>cielaczek</i> (1)	0	7
<i>kłębuszek</i>	'mały kłębek' (2)	<i>kłębuszek</i> (4); <i>kłębuch</i> (1) <i>kłębusz</i> (1); <i>włóczka</i> (2)	0	8
SUMA	16	24	0	24
%	40%	60%	0	60%

Zastosowane oznaczenia: P – prawidłowa odpowiedź, B – błąd – nieprawidłowo wskazana podstawa słowotwórcza, BO – brak odpowiedzi.

5.2. Derywaty mutacyjne

W części poświęconej derywatom mutacyjnym uwzględniono dodatkowo tzw. wyrazy fikcyjne, np. *kartkarz*, *bawiciel*, *skubacz*, *skakalnia*. Zabieg ten, jak już wspominałam, służył temu, aby osoby badane musiały zastosować odpowiednie mechanizmy słowotwórcze: utworzyć derywat analogicznie do podanego przykładu lub wyodrębnić morfem słowotwórczy i przypisać mu znaczenie kategorialne, nie odwołując się przy tym do wyrazów im znanym. Przy wyrazach prawdziwych zawsze występuje ryzyko, że osoby badane opanowały te jednostki jako niepodzielne słowotwórczo, poprzez osłuchanie się z nimi w sytuacjach codziennych.

5.2.1. Kategoria nazwy wykonawców czynności

KODOWANIE

Do tworzenia nazw wykonawców czynności wybrano formanty *-arz* i *-iciel* (jeden bardziej produktywny, drugi mniej).

Tabela 5. Zestawienie wyników z części badania poświęconej kodowaniu nazw wykonawców czynności (oprac. własne).

PO	FP/N	PO+FP/N	B	BO	B+BO
<i>wioślarz</i> (5)	<i>wieślarz</i> (1)	6	<i>wędkarz</i> (1); <i>żeglarz</i> (1)	2	4
<i>drukarz</i> (5)	0	5	<i>drukarka</i> (3); <i>drukuje</i> (1)	1	5
<i>wałkarz</i> (4)	<i>wałkacz</i> (1)	5	<i>kucharz</i> (2); <i>piekarz</i> (1) <i>walec</i> (1)	1	5
<i>kartkarz</i> (2)	<i>kartkowacz</i> (1)	3	<i>kartka</i> (1); <i>kartotekarz</i> (1); <i>drukarka</i> (1)	4	7
<i>pocieszyciel</i> (4)	<i>pocieszacz</i> (2); <i>pocieszaczka</i> (1)	7	<i>kolega</i> (1)	2	3
<i>bawiciel</i> (5)	0	5	<i>zbawiozca</i> (1); <i>zabawka</i> (1)	3	5
<i>żywiciel</i> (4)	<i>żywiarz</i> (1)	5	<i>żywy</i> (1); <i>żywowiciel</i> (1); <i>żywilacz</i> (1)	2	5
<i>poiciel</i> (3)	<i>pojarcz</i> (1)	4	<i>napoi</i> (1); <i>pojarka</i> (1); <i>poita</i> (1)	3	6
32	8	40	22	18	40
40%	10%	50%	28%	22%	50%

Zastosowane oznaczenia: PO – poprawne odpowiedzi, FP/N – formacje potencjalne, neologizmy, B – błędne odpowiedzi, BO – brak odpowiedzi.

W tym zadaniu połowa odpowiedzi okazała się prawidłowa. Nie zawsze były to odpowiedzi zgodne z wzorem podanym na początku zadania, ale odzwierciedlały pewne rzeczywiste mechanizmy słowotwórcze. Najwięcej poprawnych odpowiedzi odnotowano przy poleceniu: *ktoś, kto pociesza, to...*: oprócz wyrazu *pocieszyciel* (4) badani utworzyli derywat *pocieszacz* (2), z formantem właściwym dla danej kategorii, oraz nazwę żeńską *pocieszaczka* (1) z motywacją odczasownikową. Na drugim miejscu pod względem liczby prawidłowych odpowiedzi był *wioślarz* (5), przy którym dodatkowo odnotowano formę *wieślarz* (1) ze zbłądną alternacją [o] : [e] w temacie. Dalej w czołówce z bardzo zbliżonym wynikiem znalazły się derywaty: *drukarz* (5) oraz *żywiciel* (4) wraz z dość nietypowym odpowiednikiem *żywiarz* (1), a także neologizmy: *bawiciel* (5) i *wałkarz* (4) razem z bardzo podobnie utworzoną

formacją *walkacz* (1). Pozostałe dwie formacje potencjalne w tej kategorii sprawiły badanym dużo trudności: przy poleceniu *ktoś, kto poi, to...* tylko trzy osoby utworzyły wyraz *poiciel*, analogicznie do przykładu poprzedzającego zadanie, oraz jedna osoba – *pojarz*, z formantem właściwym dla kategorii *wykonawca czynności*; przy poleceniu zaś *ktoś, kto kartkuje, to...* zgodnie z wzorem odpowiedziały dwie osoby, tworząc nazwę *kartkarz*, oraz jedna – niezgodnie z poprzedzającym zadaniem przykładem – *kartkowacz*.

Co ciekawe, mniej produktywny formant *-iciel* nie sprawił badanym większych trudności: utworzyli oni 17 derywatów z tą jednostką (przy 19 z produktywnym *-arz*). Nie potwierdza to spotykanego w literaturze stwierdzenia, że osoby z NI, tworząc nazwy wykonawców czynności, wybierają formanty najbardziej produktywne, a więc: *-arz, -nik, -acz* (por. Marciniak-Firadza 2017: 158–159).

Przy analizie niepoprawnych odpowiedzi, podobnie jak w wypadku kategorii modyfikacyjnych, można zaobserwować ciekawe zjawiska. Badani:

1. próbowali utworzyć derywat, ale nie udało im się odpowiednio wyodrębnić tematu słowotwórczego z podstawy, np.: *zbawiwca, żywowiec, żywilacz, kartotekarz* – warto zaznaczyć, że formant był zawsze właściwy dla omawianej kategorii;
2. podawali wyraz, który kojarzył im się z poleceniem – najczęściej był to wyraz powiązany semantycznie z derywatem, np. *kolega* zamiast *pocieszyciel*, *wędkarz* lub *żeglarz* zamiast *wioślarz*, *drukarka* zamiast *drukarz*, *zabawka* zamiast *bawiciel* (podobne zachowania odnotowała w wypadku osób z lekką NI Marciniak-Firadza (2017: 158–159));
3. powtarzali wyraz podstawowy z parafrazy, np. *drukuje*;
4. podawali wyraz brzmieniowo zbliżony do derywatu lub podstawy, np.: *żywy* (w poleceniu z *żywić*), a częściowo pewnie też *zbawiwca* (przy *bawi*) (zob. też *owieczka* zamiast *łowczyni* w kategorii *nazwy żeńskie*).

W 18 zadaniach (na 80) badani nie udzielili żadnej odpowiedzi (22%).

DEKODOWANIE³

Odpowiedzi osób z NI w części poświęconej tworzeniu parafraz dla wybranych derywatów z kategorii *nazwy wykonawców czynności* prezentowały się jak przedstawia tabela 6.

Dekodowanie nazw wykonawców czynności z formantami *-iciel* i *-arz* poszło badanym sprawnie, jeżeli chodzi o wskazywanie podstawy słowotwórczej. Najczęściej badani potrzebowali podpowiedzi, co polegało na tym, że prowadzący badanie przytaczał im początek parafrazy, np.: *murarz to ktoś/ten, kto...* Badani nie potrafili

³ Przy doborze materiału językowego do badania uwzględniono fakt, że osoby przebywające w ośrodku mają różne zajęcia, są uczone różnych czynności i znają takie słowa, jak *filcować, bejcować* itp.

więc wyciągnąć znaczenia formantu ze struktury wyrazu, ale potrafili wskazać wyraz będący podstawą słowotwórczą derywatu. Utworzenie pełnej parafrazy w tym zadaniu dla osób z umiarkowaną niepełnosprawnością okazało się za trudne.

Tabela 6. Zestawienie wyników z części badania poświęconej dekodowaniu nazw wykonawców czynności (oprac. własne)

	P	B	BO	B+BO
<i>tapeciarz</i>	'ktoś, kto tapetuje / tapeciuje', 'robi/stawia tapety' (10)	0	0	0
<i>murarz</i>	'ktoś, kto muruje' (9)	0	1	1
<i>bejcarz</i>	'ktoś, kto bejcuje' (8)	0	2	2
<i>filcarz</i>	'ktoś, kto filcuje', 'szyje filc' (7)	<i>filcarz</i> (1)	2	3
<i>czyściciel</i>	'ktoś, kto czyści' (10)	0	0	0
<i>karmiciel</i>	'ktoś, kto karmi' (10)	0	0	0
<i>kleiciel</i>	'ktoś, kto klei' (10)	0	0	0
<i>kroiciel</i>	'ktoś, kto kroi' (10)	0	0	0
SUMA	72	1	5	6
%	90%	1%	6,5%	7,5%

Zastosowane oznaczenia: P – prawidłowa odpowiedź, B – błąd – nieprawidłowo wskazana podstawa słowotwórcza, BO – brak odpowiedzi.

Większość badanych, zgodnie z założeniem, jako wyraz motywujący wskazywała czasownik, tylko w trzech przypadkach pojawiła się motywacja odrzeczownikowa: '*robi tapety*', '*robi/stawia tapety*' i '*szyje filc*'. Odpowiedzi te uznałam za poprawne. Co ciekawe, nie było w tej części informacji uzupełniających typu: *muruje domy*, *karmi ptaki* itp. (które często pojawiały się podczas badania dzieci w normie).

Tylko w pięciu wypadkach badani nie udzielili żadnej odpowiedzi.

5.2.2. Kategoria nazwy narzędzi

KODOWANIE

Do tworzenia nazw narzędzi wybrano produktywne formanty *-acz* i *-arka*, z racji tego, że kategoria ta jest trudna i zróżnicowana wewnętrznie, a derywaty mogą być mylone zarówno z obiektami, jak i wykonawcami czynności.

W zadaniu polegającym na tworzeniu derywatów z kategorii *nazwy narzędzi* tylko 30% odpowiedzi było zgodnych z wzorcem, który demonstrowano badanym

na początku zadania. Jeżeli jednak dodamy do tego formacje utworzone niezgodnie z przykładem poprzedzającym zadanie, ale zgodnie z technikami słowotwórczymi języka polskiego, to wynik pozytywny będzie stanowił 46%, a więc prawie połowę wszystkich odpowiedzi.

Tabela 7. Zestawienie wyników z części badania poświęconej kodowaniu nazw narzędzi (oprac. własne)

PO	FP/N	PO+FP/N	B	BO	B+BO
<i>nawilżacz</i> (6)	<i>nawilżator</i> (1)	7	<i>okno</i> (1), <i>powietrzacz</i> (1)	1	3
<i>skubacz</i> (2)	<i>skubaczka</i> (4) <i>skubarka</i> (1)	7	0	3	3
<i>skraplacz</i> (4)	<i>skrapiarka</i> (2)	6	<i>kran</i> (3)	1	4
<i>wyburzacz</i> (3)	<i>wyburzarka</i> (1)	4	<i>wyburzyciel</i> (1), <i>kula</i> (1), <i>koparka</i> (1), <i>młotek</i> (1), <i>budarz</i> (1)	1	6
<i>strugarka</i> (4)	<i>strugacz</i> (2) <i>strugaczka</i> (1)	7	<i>nóż</i> (1)	2	3
<i>obrabiarka</i> (5)	<i>obrabiacz</i> (1)	6	<i>nóż</i> (1), <i>lizak</i> (1), <i>brukarz</i> (1), <i>obieraczka</i> (1)	0	4
<i>gotowarka</i> (0)	0	0	<i>garnek</i> (5), <i>kuchenka</i> (3), <i>mikser</i> (1)	1	10
<i>malowarka</i> (0)	0	0	<i>pędzel/wałek</i> (6) <i>farby</i> (3)	1	10
24	13	37	33	10	43
30%	16%	46%	41,5%	12,5%	54%

Zastosowane oznaczenia: PO – poprawne odpowiedzi, FP/N – formacje potencjalne, neologizmy, B – błędne odpowiedzi, BO – brak odpowiedzi.

Najwyższy wynik odnotowano przy derywacie *nawilżacz*, co mogłoby wynikać ze znajomości tego słowa przez badanych, ale równie wysoki wynik pojawił w zadaniach, w których badani mieli tworzyć derywaty potencjalne, a więc przy poleceniach typu: *narzędzie, które skubie, to...*, *narzędzie/urządzenie, które struga, to...* itp. Mamy więc dowód na to, że badani potrafią tworzyć wyrazy zgodnie z prezentowanymi schematami słowotwórczymi.

Wśród niepoprawnych odpowiedzi, tak jak przy poprzednich kategoriach, pojawiły się:

1. skojarzenia semantyczne badanych z derywatem lub samą czynnością wymienioną w poleceniu; często były to nazwy narzędzi, które albo nie są derywatami, albo są derywatami od innej podstawy – co ważne, narzędzia te nadają się do wykonywania czynności wymienionej w parafrazy, np.: *nóż* przy struganiu, *młotek*, *kula* lub *koparka* przy wyburzaniu, *watek* lub *pędzel* przy malowaniu, *garnek* lub *kuchenka* przy gotowaniu;
2. skojarzenia brzmieniowe, np. *obieraczka* przy narzędziu, które miało służyć do obrabiania;
3. twory językowe, które można uznać za formacje potencjalne/okazjonalne, ale które zostały utworzone nieadekwatnie do polecenia, np. *budarz*, *wyburzyciel* (przy narzędziu do wyburzania) – w pierwszym za podstawę posłużył inny wyraz niż *wyburzać* (pewnie *budować*), w drugim zaś – temat z podstawy został wyodrębniony właściwie, ale formant jest charakterystyczny dla innej kategorii (dla nazw wykonawców czynności); *powietrzacz* (przy urządzeniu do nawilżania), dla którego za podstawę posłużył wyraz *powietrze*.

Pochodzenia niektórych wyrazów nie da się wyjaśnić, można się jedynie domyślać, jakie procesy myślowe towarzyszyły badanym podczas wykonywania zadań, np. przy poleceniu *urządzenie, które skrapla wodę, to...* padł wyraz *kran*, można więc przypuszczać, że badany skojarzył wyraz *skraplać* z kapaniem, a następnie z urządzeniem, z którego może kapać.

W tej części badania respondenci byli aktywniejsi niż przy tworzeniu nazw osobowych i sytuacji, gdy nie padła żadna odpowiedź, było zdecydowanie mniej (10 razy – 12%, przy 18 – 22% w poprzedniej części).

DEKODOWANIE

Poniżej w tabeli 8 przedstawiam odpowiedzi badanych w zakresie tworzenia parafrazy lub wskazywania podstawy słowotwórczej wybranych derywatów z kategorii *nazwy narzędzi*.

Jeszcze raz chciałabym podkreślić, że z dekodowaniem derywatów badani mieli duże problemy i trzeba było im podawać pierwszą część parafrazy. Zadanie zostało więc wykonane połowicznie – badani podawali tylko podstawę słowotwórczą. I z tym osoby z NI nie miały problemów. W 90% wyraz motywujący został przez nie podany prawidłowo, nawet przy formacjach potencjalnych typu: *wieszarka*, *wirowarka* lub *odmładzacz*. Przy ostatniej dwóm badanym sprawiła kłopot forma czasownika (*odmładzuje*), niemniej jednak temat słowotwórczy się zgadza, dlatego zostało to policzone na ich korzyść.

W tej części badania niektóre osoby starały się uszczegółowić swoją wypowiedź, np. przy derywacie *kosiarka* pojawiało się dopełnienie, że to urządzenie kosi trawę, przy derywacie *wieszarka* zaś, że wieszka się pranie lub ubranie. Można było też zaobserwować, że znajomość wyrazów ułatwiała badanym wykonywanie zadania.

Tabela 8. Zestawienie wyników z części badania poświęconej dekodowaniu nazw narzędzi (oprac. własne)

	P	B	BO	B+BO
<i>koparka</i>	'coś, co kopie' (10)	0	0	0
<i>kosiarka</i>	'urządzenie, które kosi / coś, co kosi' (10)	0	0	0
<i>wieszarka</i>	'urządzenie, które wiesza' / 'coś, co wiesza' / 'co wiesza się' (7), służy do wieszania (1)	<i>suszy</i> (1)	1	2
<i>wirowarka</i>	'coś, co wiruje' / 'w czym można coś wirować' / 'wiruje' (6)	<i>pierze</i> (1), <i>prać</i> (1), <i>wyprać</i> (1)	1	4
<i>odkurzacz</i>	'urządzenie, które odkurza' / 'odkurza' (10)	0	0	0
<i>łamacz</i>	'urządzenie, które łamie' (10)	0	0	0
<i>spryskiwacz</i>	'urządzenie, za pomocą którego można coś spryskać / spryskiwać' (9)	<i>pryska</i> (1)	0	1
<i>odmładzacz</i>	'urządzenie, które odmładza' / 'coś, co odmładza' (7) + odmładzuje (2)	0	1	1
SUMA	72	5	3	8
%	90%	6%	4%	10%

Zastosowane oznaczenia: P – prawidłowa odpowiedź, B – błąd – nieprawidłowo wskazana podstawa słowotwórcza, BO – brak odpowiedzi.

5.2.3. Kategoria *nazwy miejsc*

KODOWANIE

Do badania kategorii *nazwy miejsc* wybrano najczęstsze formanty: *-alnia* i *-arnia*. Tak samo jak podczas badania innych kategorii mutacyjnych badani mieli tworzyć zarówno prawdziwe derywaty, jak i formacje potencjalne (tabela 9).

Moje przypuszczenie, że *kategoria nazwy miejsc* będzie dla badanych osób najłatwiejsza (założenie to wynikało z badań nad słowotwórstwem u dzieci, zob. Siudzińska 2023), nie potwierdziło się. Badani, tak samo jak przy nazwach subiektów i narzędzi, rozwiązyli zadanie w 50% procentach. Większość poprawnych odpowiedzi (36/40) została utworzona zgodnie z wzorem poprzedzającym zadanie. Tylko dwa razy badani zastosowali formant inny niż spodziewany, ale ten, za pomocą którego były tworzone cztery pierwsze derywaty z tej kategorii. W tych wypadkach badani nie byli kreatywni i odtwarzali zasłyszany wcześniej schemat.

Przy pozostałych 50% odpowiedzi widoczne są te same taktyki radzenia sobie, jak w innych kategoriach, ale było ich mniej. Pojawiły się tylko:

1. skojarzenia semantyczne, np. *basen* i *jezioro* – zamiast *plywalni*, *salon*, *tóżko*, *dom* – zamiast *sypialni*, *piec* – zamiast *palarni*, *suszarka* – zamiast *suszarni*; najczęściej takich odpowiedzi było przy formacjach potencjalnych, np. *pokój*, *gabinet*, *pokój rozmawiania*, *szkoła*, *na korytarzu* – zamiast formacji *rozmawialnia*; *myśliciel*, *pokój myślenia* – zamiast *myślarni*;
2. niepoprawnie utworzone derywaty, np.: *myśliwsko*, *siedzielisko*; ciekawe jest to, że utworzone wyrazy zawierają formant *-isko*, który jest rzadki, ale właściwy dla danej kategorii, i który nie pojawił się w przykładach podawanych badanym, osoby te musiały go więc znać.

Tabela 9. Zestawienie wyników z części badania poświęconej kodowaniu nazw miejsc (oprac. własne)

PO	FP/N	PO+FP/N	B	BO	B+BO
<i>plywalnia</i> (6)	0	6	<i>basen</i> (3), <i>jezioro</i> (1)	0	4
<i>sypialnia</i> (7)	0	7	<i>salon</i> (2), <i>tóżko/dom</i> (1)	0	3
<i>rozmawialnia</i> (2)	0	2	<i>pokój</i> (4), <i>gabinet</i> (1), <i>pokój rozmawiania</i> (1), <i>szkoła</i> (1), <i>na korytarzu</i> (1)	0	8
<i>skakalnia</i> (0)	0	0	<i>trampolina</i> (4), <i>skocznia</i> (2), <i>skoki</i> (1)	3	10
<i>palarnia</i> (8)	0	8	<i>piec</i> (2)	0	2
<i>suszarnia</i> (8)	0	8	<i>suszarka</i> (2)	0	2
<i>myślarnia</i> (4)	<i>myślownia</i> (1)	5	<i>myśliwsko</i> (1), <i>myśliciel</i> (1), <i>pokój myślenia</i> (1)	2	5
<i>siadarnia</i> (1)	<i>siadalnia</i> (2) <i>siedzarnia</i> (1)	4	<i>toaleta</i> (1), <i>krzesło</i> (1), <i>siedelko/siedzielisko</i> (1), <i>siedzenie</i> (1), <i>dom/tóżko</i> (1), <i>salon/pokój/kuchnia</i> (1)	0	6
36	4	40	35	5	40
45%	5%	50%	44%	6%	50%

Zastosowane oznaczenia: PO – poprawne odpowiedzi, FP/N – formacje potencjalne, neologizmy, B – błędne odpowiedzi, BO – brak odpowiedzi.

DEKODOWANIE

Wyniki w części poświęconej dekodowaniu nazw miejsc przedstawia tabela 10.

Rozpoznawanie pochodzenia formacji należących do kategorii *nazwy miejsc* wypadło najgorzej ze wszystkich kategorii mutacyjnych (77,5% przy 90% w innych kategoriach). Również w wypadku tej kategorii w procesie dekodowania badań

ograniczali się do podawania wyrazu motywującego, bez wskazywania znaczenia formantu.

Czasami badani zamiast definicji słowotwórczej podawali wyrazy asocjacyjne typu: *szatnia* jako wyjaśnienie wyrazu potencjalnego *ubieralnia*; *ogłada* lub *świeci* jako wyjaśnienie słowa *wyświetlarnia*; *pisze* jako wyjaśnienie pochodzenia słowa *klikalnia*. Czasami, choć bardzo rzadko, badani stosowali dłuższy opis, np. '*miejsce, gdzie się wszystko świeci*' (przy derywacie *wyświetlarnia*). Definicja ta nie zawierała wyrazu motywującego omawiany derywat, dlatego nie została uznana za prawidłową odpowiedź, ale badany właściwie opisał znaczenie formantu, co było zjawiskiem rzadkim w całym badaniu.

Tabela 10. Zestawienie wyników z części badania poświęconej dekodowaniu nazw miejsc (oprac. własne)

	P	B	BO	B+BO
<i>ubieralnia</i>	'miejsce, gdzie się ubiera' (8)	<i>szatnia</i> (1), <i>przebiera</i> (1)	0	2
<i>smażalnia</i>	'miejsce, gdzie się smaży' (9)	0	1	1
<i>rysowalnia</i>	'miejsce, gdzie się rysuje' (1), 'rysować / rysuje' (9)	0	0	0
<i>klikalnia</i>	'miejsce, gdzie się klika' (7)	<i>klikować</i> (2), <i>pisze</i> (1)	0	3
<i>chuchalnia</i>	'miejsce, gdzie się chucha' (6)	<i>wychuchuje</i> (1), <i>chuszy</i> (1), <i>chochruje</i> (1)	1	4
<i>wyświetlarnia</i>	'miejsce, gdzie wyświetla' / 'wyświetla' (6)	<i>ogłada</i> (1), <i>świeci</i> (1)	2	4
<i>wylęgarnia</i>	'miejsce, gdzie się wylęga / wylęgają / wylęgają się' (8)	0	2	2
<i>draparnia</i>	'miejsce, gdzie się drapie' (8)	<i>wydrapuje</i> (1)	1	2
SUMA	62	11	7	18
%	77,5%	14%	8,5%	22,5%

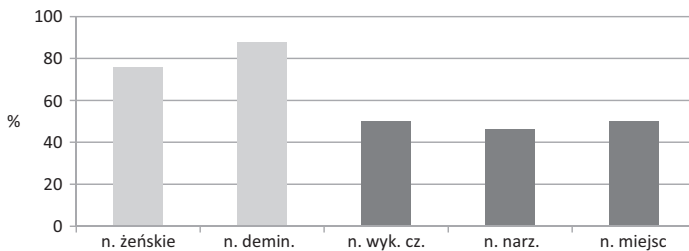
Zastosowane oznaczenia: P – prawidłowa odpowiedź, B – błąd – nieprawidłowo wskazana podstawa słowotwórcza, BO – brak odpowiedzi.

Najlepiej, bo bezbłędnie, została opisana formacja *rysowalnia*. Bardzo wysoki wynik badani uzyskali również przy parafrazowaniu wyrazów: *smażalnia*, *ubieralnia*, *wylęgarnia*, a nawet *draparnia*. Przy opisie wyrazu *wylęgarnia* pojawiło się uzupełnienie *kurczaki* ('*gdzie się wylęgają kurczaki*'). W kilku zdaniach z derywatami potencjalnymi badani mieli problem z przywołaniem odpowiedniej formy czasownikowej: *klikować* (przy formacji *klikalnia*), *wychuchuje*, *chuszy*, *chochruje* (przy *chuchalnia*), ale trzeba przyznać, że badani byli bardzo blisko prawidłowej odpowiedzi.

6. WNIOSKI

Głównym celem badania była próba weryfikacji, w jakim stopniu osoby z umiarkowaną niepełnosprawnością mają opanowane umiejętności słowotwórcze, a dokładniej – na ile potrafią stosować odpowiednie mechanizmy słowotwórcze i tworzyć nowe słowa zgodnie z zasłyszonym wzorcem. Poniższy wykres ukazuje kompetencje badanych w tym zakresie z podziałem na wybrane kategorie.

Wykres 1. Zestawienie wyników w zakresie kodowania (prawidłowe odpowiedzi) (oprac. własne)

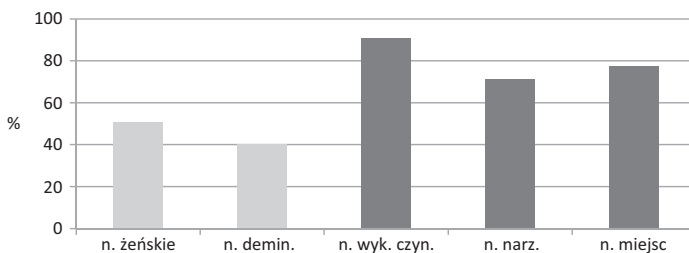
Poprawne odpowiedzi w zakresie umiejętności tworzenia derywatów stanowiły w sumie 183 formacje (na 320), co daje prawie 60%. Jest to dobry wynik, świadczący o tym, że ponad połowa osób z NI w stopniu umiarkowanym potrafi odzworować schematy tworzenia jednostek leksykalnych, a więc identyfikować morfemy słowotwórcze: rozpoznawać tematy oraz formanty, a także przypisywać im odpowiednie znaczenie. Na podstawie zestawienia można zauważyć, że kategorie modyfikacyjne są łatwiejsze dla danej grupy użytkowników języka. Zwłaszcza derywaty deminutywne, co było do przewidzenia. Nie ma też istotnych rozbieżności w zakresie umiejętności tworzenia derywatów mutacyjnych – we wszystkich kategoriach wynik plasuje się w granicach 50%.

Analiza materiału pokazuje, że istotną rolę odgrywa frekwencja wyrazu lub też częstotliwość spotykania się badanego z danym wyrazem w sytuacjach codziennych. Było to widoczne zarówno w sytuacji, gdy wysoką frekwencję miał derywat, np. *nauczycielka*, *rolniczka*, *nawilżacz*, jak i – podstawa słowotwórcza, np. wysoki wynik podczas tworzenia wyrazów potencjalnych *ubieralnia* (od *ubierać*) i *rysownia* (od *rysować*). Trzeba jednak zaznaczyć, że zasada ta nie znalazła potwierdzenia we wszystkich zadaniach. Dla porównania przy derywatach *malowarka*, *gotowarka* wynik był zerowy, pomimo że wyrazy motywujące je mają wysoką frekwencję. Podobnie mniej produktywny formant *-iciel* nie sprawił badanym większych trudności.

Szczególnie ciekawe okazały się strategie radzenia sobie w sytuacjach, kiedy badany nie umiał utworzyć derywatu. Sposób postępowania badanych w tego typu sytuacjach był podobny na wszystkich etapach badania (przy wszystkich kategoriach):

1. badani wymieniali wyrazy synonimiczne z derywatami, np. *miejsce, gdzie można pływać, to... – basen lub jezioro, narzędzie, które maluje... – pędzel lub wałek* itp.;
 2. podawali wyrazy, które kojarzyły im się z wyrazem podstawowym z polecenia – najczęściej był to wyraz będący w związku semantycznym z podstawą, np. *wędkarz* zamiast derywatu *wioślarz*, *drukarka* zamiast – *drukarz*, *kucharz* zamiast – *wałkarz*, *kolega* zamiast – *pocieszyciel*, *piec* zamiast – *palarnia* itp.;
 3. powtarzali część polecenia – zwykle wyraz podstawowy, np. *drukuje* zamiast *drukarz*, *kartka* zamiast *kartkarz*;
 4. podawali wyraz brzmieniowo zbliżony do derywatu lub też tworzyli derywat od wyrazu brzmiącego podobnie do podstawy z polecenia (który być może był im lepiej znany), np.: *żywy* zamiast *żywić*, *zbawić* zamiast *bawić* oraz *owieczka* zamiast *łowczyni* – badani albo nie znali wyrazu podstawowego, albo nie dosłyszeli polecenia;
 5. tworzyli różnego rodzaju niepoprawne konstrukcje słowotwórcze:
 - z niewłaściwymi formantami, np.: *myśliciel* jako nazwa miejsca (formant z kategorii *nazwy wykonawców czynności*); *wyburzyciel* jako nazwa narzędzia (formant z kategorii *nazwy wykonawców czynności*); *suszarka* jako nazwa miejsca (formant z kategorii *nazwy narzędzi*);
 - z tematem słowotwórczym niewłaściwie wyodrębnionym z podstawy, np. *zbawiozca* (podstawą był czasownik *bawić się*);
 - na podstawie innego wyrazu, który nie pojawił się w poleceniu, np. wykonawca czynności *kartotekarz* (podstawą był wyraz *kartka*), nazwa narzędzia *budarz* (podstawą było *wyburzać*), nazwa narzędzia *obieraczka* (podstawą było *obrabiać*), nazwa narzędzia *powietrzacz* (podstawą było *nawilżać*).
- Umiejętności w zakresie rozpoznawania budowy słowotwórczej wyrazów w obrębie analizowanych kategorii prezentowały się następująco:

Wykres 2. Zestawienie wyników w zakresie dekodowania (prawidłowe odpowiedzi) (oprac. własne)

Z wykresu wynika, że derywaty modyfikacyjne wypadają gorzej niż mutacyjne. Należy to jednak sprostować, ponieważ w wypadku nazw żeńskich oraz deminutywów badani byli oceniani pod kątem tworzenia pełnej parafrazy, w wypadku zaś

kategorii mutacyjnych ograniczono zadanie do podawania podstawy słotwórczej przez badanych. Próby pozyskania pełnej parafrazy, zawierającej wyraz podstawowy i znaczenie formantu, kończyły się niepowodzeniem. Rozpoznawanie budowy wyrazu, eksplikowanie znaczenia strukturalnego derywatu, przede wszystkim znaczenia formantu, okazało się więc dla osób z NI w stopniu umiarkowanym za trudne. Stąd wniosek, że owszem, są widoczne różnice w zakresie umiejętności dekodowania i kodowania słów, ale na korzyść procesów kodujących (zupełnie inaczej niż w wypadku dzieci i osób w normie intelektualnej). Umiejętność dostrzegania podobieństwa semantycznego i formalnego między wyrazami wymaga odpowiedniego poziomu rozwoju sprawności językowych użytkownika, ale też odpowiedniego poziomu myślenia logicznego, wnioskowania przez analogię. I to prawdopodobnie sprawiało osobom z umiarkowaną niepełnosprawnością najwięcej kłopotów. Ponieważ grupa badawcza była nieliczna, konieczne są dalsze, szerzej zakrojone badania w tym zakresie.

Przy dekodowaniu badani również odwoływali się do swoich skojarzeń i podawali określenia bliskoznaczne lub stosowali opisy i eksplikacje realnego znaczenia analizowanych wyrazów. Dodam, że takich sytuacji nie było dużo, w tej części badania osoby z NI nie wykazywały się więc kreatywnością językową. We wszystkich zadaniach tylko 53 razy (na 320) badani nie udzielili żadnej odpowiedzi, co stanowi około 16%.

Bibliografia

- Błęszyńska, L. 2006. *Zasób słownictwa uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim klas gimnazjalnych – diagnoza i propozycje rozwiązań*. W: *Nauczanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Wybrane problemy z teorii i praktyki*, red. S. Sadowska, s. 153–162. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Błęszyński, J.J. 2008. *Rozwój mowy i języka dziecka z niepełnosprawnością intelektualną*. W: *Wspólne i swoiste zagadnienia edukacji i rehabilitacji osób z upośledzeniem umysłowym*, red. Z. Gajdzica. Sosnowiec: Wydawnictwo Humanitas.
- Chmura-Klekotowa, M. 1971. Neologizmy słotwórcze w mowie dzieci. *Prace Filologiczne* 21, s. 103–104.
- Haman, E. 2013. *Słotwórstwo dziecięce w badaniach psycholingwistycznych*. Piaseczno: Lexem.
- Jęczeń, U. 2015. *Postępowanie logopedyczne w przypadku oligofazja*. W: *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego. Podręcznik akademicki*, red. S. Grabias, J. Panasiuk, T. Woźniak, s. 267–282. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kaczorowska-Bray, K. 2012. *Zaburzenia komunikacji językowej w grupie osób z niepełnosprawnością intelektualną*. W: *Diagnoza i terapia logopedyczna osób z niepełnosprawnością intelektualną*, red. J.J. Błęszyński, K. Kaczorowska-Bray. Gdańsk: Harmonia Universalis.

- Kaczorowska-Bray, K. 2014. *Biologiczne podłoże zaburzeń mowy u osób z niepełnosprawnością intelektualną*. W: *Biomedyczne podstawy logopedii*, red. S. Milewski, J. Kuczkowski, K. Kaczorowska-Bray, s. 263–286. Gdańsk: Grupa Wydawnicza Harmonia.
- Kaczorowska-Bray, K. 2017. *Kompetencja i sprawność językowa dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu znacznym, umiarkowanym i lekkim*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kaczorowska-Bray, K. 2021. *Dziecko z niepełnosprawnością intelektualną w przedszkolu i na etapie edukacji wczesnoszkolnej*. W: *Logopedia przedszkolna i wczesnoszkolna. Diagnozowanie i terapia zaburzeń mowy*, t. 2, red. A. Domagała, U. Mirecka, s. 454–497. Gdańsk: Grupa Wydawnicza Harmonia.
- Karwowska, M. 2014. *Teoretyczny dyskurs o zaburzeniach mowy u dzieci z niepełnosprawnością w stopniu lekkim*. W: *Interdyscyplinarność w logopedii*, red. A. Hamerlińska-Latecka, M. Karwowska, s. 121–138. Gliwice: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Marciniak-Firadza, R. 2016. Kilka uwag o potrzebie badań kompetencji słowotwórczych dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej* 14, s. 29–51.
- Marciniak-Firadza, R. 2017. Kilka uwag o stanie badań nad kompetencją słowotwórczą dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej* 18, s. 145–163.
- Marciniak-Firadza, R. 2018. Jak dzieci/młodzież z głębszą niepełnosprawnością intelektualną kodują formacje słowotwórcze (na przykładzie kategorii nazw narzędzi). *Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej* 22, s. 219–238.
- Minczakiewicz, E. 1994. Rozwój języka mówionego uczniów młodszych klas szkoły specjalnej dla lekko upośledzonych umysłowo w toku zamierzonych oddziaływań stymulacyjnych. *Logopedia* 21.
- Minczakiewicz, E. 1997. *Mowa – Rozwój – Zaburzenia – Terapia*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Muzyka-Furtak, E. 2009. Głuchota i niedosłuch – mechanizmy nabywania wyrazów pochodnych. *Logopedia* 38, s. 149–172.
- Puzynina, J. 1966. O pojęciu potencjalnych formacji słowotwórczych. *Poradnik Językowy* 8, s. 329–338.
- Tarkowski, Z. 2004. *Zaburzenia mowy dzieci upośledzonych umysłowo*. W: *Logopedia – pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki*, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, t. 2, wyd. 2, s. 203–204. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Tarkowski, Z. 2005. *Mowa osób upośledzonych umysłowo i jej zaburzenia*. W: *Podstawy neurologopedii. Podręcznik akademicki*, red. T. Gałkowski, E. Szelaż, G. Jastrzębowska. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Tarkowski, Z., Protas, H. 2017. *Zaburzenia mowy towarzyszące upośledzeniu umysłowemu*. W: *Patologia mowy*, red. Z. Tarkowski, s. 255–278. Gdańsk: Harmonia Universalis.
- Wątorok, A. 2014. *Kompetencja językowa uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Wydawnictwo Nomos.
- Słudzińska, N. 2021. Kompetencje słowotwórcze polskich dzieci dwujęzycznych mieszkających w Irlandii (na przykładzie nazw osobowych żeńskich). *Orbis Linguarum* 19/3, s. 83–88. DOI: 10.37708/ezs.swu.bg.v19i3.8.

Siudzińska, N. 2023. *Rozwój słowotwórstwa w procesie akwizycji języka na przykładzie kategorii nazwy miejsc*. W: *Contributions to the 24th Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav). Reflections on Slavic Language and Culture*, red. K. Bednarska, A. Wysocka, D. Kruk, O. Saprikina, N. Siudzinska, T. Speed, K. Szafraniec, S. Terekhova, R. Tsonev, J. Uhláriková, s. 131–140.

Wojciechowski, F. 2007 *Niepełnosprawność, rodzina, dorastanie*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.

***Derivational competence in people with moderate intellectual disabilities:
A case study of young adults***

Summary

The article focuses on the derivational competencies in young adults with moderate intellectual disabilities (ID). The linguistic material for the study consisted of statements from 10 individuals aged 18-24. The ability to create derivatives and to recognize word-formation structure was evaluated across five categories of derivatives: two modification categories (feminatives derived from masculine names, diminutives) and three mutation categories (agentive names, instrument names, and place names). The responses of the participants were analysed in terms of the following criteria: whether the answer was consistent / inconsistent with the presented pattern; whether the created derivative was a potential formation / occasionalism / neologism, or was based on the associations of the respondent; whether the derivative / paraphrase were replaced by a description or a definition in the respondent's answer; whether the response included a full or partial repetition of the instruction. In terms of creating derivatives, participants scored about 60% of correct responses. As for paraphrasing derivatives, participants had no trouble identifying the word-formation base, but were unable to specify the meaning of the affix. In cases of incorrect responses, individuals with ID mainly referred to their associations and provided synonymous terms.

Keywords: intellectual disability – word formation – mutational derivatives – modification derivatives.

Adj. Marta Falkowska